

Природно, що кількість осіб, які вільно володіють українською мовою, вища серед сільського населення (92,7%), ніж серед міського (85,4%), що зумовлюється більш різноманітним національним складом міських поселень. За даними перепису, кількість осіб некорінної національності серед сільського населення складає 13,0%, тоді як серед міського – 26,7%. За даними перепису населення, помітно зменшилася кількість осіб у Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях, що назвали рідною мовою російську: до 19-29% проти 53-63% у 1989 р. У Вінницькій, Хмельницькій, Чернівецькій і Волинській областях російською мовою вільно володіє менше половини всього населення, а у Рівненській – 35,3%. За даними перепису 1989 р., ці показники становили відповідно: 64 - 66% і 63,6%. Регіонами з найвищим рівнем вільного володіння російською мовою залишаються протягом усього досліджуваного періоду Автономна Республіка Крим, Донецька, Луганська, Запорізька, Харківська, Одеська, Миколаївська та Херсонська області.

Крім того, переписом зафіксовані прояви фактичної двомовності населення, або явище білінгвізму, яке характеризується зменшенням на заході країни, натомість розвивається на сході і півдні на користь державної мови. Помітні темпи зростання кількості українців із російською мовою у ролі рідної в останній міжпереписний період (1989-2001 рр.) у південних та східних регіонах. Це прояв існуючої фактичної двомовності населення вказаних регіонів.

На селі, особливо в місцях компактного проживання людей різних національностей, нагромадилося чимало проблем, пов'язаних із розвитком мови. Наприклад, у 1989 р. на Україні проживали 294 тис. молдаван і румунів (переважно в Чернівецькій, Закарпатській та Одеській областях). На Буковині працювали 84 молдавські школи, де навчалось майже 22 тис. учнів (та ще 4 двомовні). Найбільше таких закладів у селах Глибоцького, Новоселицького, Сторожинецького районів, де молдавське населення становить до 80%. В Одеській області функціонує 14 молдавських шкіл та 5 двомовних, у Закарпатській—10 двомовних [11, с. 15].

Загалом аналіз динаміки національного складу сільського населення України дає змогу зробити висновки, що міжнаціональні процеси, які тривали в українському селі, вказують на те, що ці явища не існують самі по собі, вони пов'язані з соціально-економічними, демографічними, культурно-освітніми факторами. Село в Україні є багатонаціональним, переважну більшість його населення у період, що досліджується, становили українці. Процеси асиміляції торкнулися менше українського села, ніж міста, за винятком промислово розвинутих південно-східних областей – Донецької, Луганської, Дніпропетровської.

У складі сільського населення України протягом 1989 – 2001 рр. відбулися позитивні зміни на користь збільшення частки українців у структурі національного складу населення. Зросла кількість сільського населення, що визнала українську мову рідною.

Слід відзначити, що етнонаціональні відносини в українському селі зокрема, так як і в Україні в цілому, впродовж досліджуваного періоду визначаються регіональними особливостями. Кожному із регіонів України притаманний власний рівень національної свідомості корінної нації – українців. Хоча національне та мовні питання у сільській місцевості є менш істотними. Селян передусім турбує соціально-економічний розвиток держави.

Особливостями етнодемографічних процесів у міжпереписний період стало те, що вони відбувалися в умовах швидкого зростання депопуляції сільського населення і водночас збільшення чисельності корінної нації – українців. У роки попереднього міжпереписного періоду 1979-1989 рр. спостерігалось зростання в селах Української РСР інонаціонального населення, особливо російського.

За період незалежності національності, що проживали на території України, разом із усвідомленням національної належності розпочали національно-культурне відродження. Загалом протягом досліджуваного періоду серед найбільш численних національностей, що мешкають у сільській місцевості України, абсолютне збільшення було властиве (крім українців) кримським татарам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вівчарик М.М. Етнополітичні процеси в українському селі // Автореферат дис... д-ра політологічних наук. – К., 1994. – 36 с.;
2. Вівчарик М.М., Панченко П.П., Чмихова В.І. Українська нація: шлях до самовизначення – К.: Вища школа, 2001. – 288 с.;
3. Вівчарик М., Падалка С. Україна в етнонаціональному вимірі / За ред. П. Панченка. – К., 1999. – 136 с.;
4. Вівчарик М.М., Капелюшний В.П. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення. Навчальний посібник. – К.: Олан. – 2003. – 280 с.;
5. Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст. // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К., 2001. – С. 46 – 49;
6. Мазур В.М. Національно-мовне питання в Україні (1991 – 2001 рр.). – Вінниця, 2003. – 204 с.;
- 7.

Стариков Е.Н. Маргиналы и маргинальность в советском обществе // Рабочий класс и современный мир. – 1989. – №4. – С. 142 – 143; 8. Центральний Державний Архів Громадських Організацій України – Ф.1. – Оп. 32. – Спр. 2661. – Арк. 45; 9. Національний склад населення України. Частина I. Міністерство статистики України. – К., 1991. – 246 с.; 10. Народы СССР. Национальный состав. Украинская ССР. По данным переписи 1989 г. // Союз. – 1990. – сентябрь №39. – С. 3 – 7; 11. Хвіст В. О. Демографічні зміни у складі населення незалежної України. Українознавчий аспект. Дис. к. і. н. – К., 2003 – С. 185.

О.В. Миклін

ВЛОДЗИМЕЖ БОНЧКОВСЬКИЙ (1905–2000): СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ПОЛЬСЬКОГО «НЕУКРАЇНОФІЛА»

Постать Владзімежа Бончковського мало знана у сучасній вітчизняній історіографії. За нечисленними винятками, до яких належить енциклопедична стаття О. С. Рубльова [1], вона перебуває «у тіні» дещо масштабнішої особи Єжи Гедройца.

Метою нашої розвідки і є з'ясування маловідомих сторінок життєпису видатного речника польсько-українського порозуміння ХХ ст.

За несприятливих обставин українського життя у II Речіпосполитій (1918-1939) польсько-український діалог назагал відбувався з величезними труднощами, іноді ж – взагалі припинявся на якийсь час. Однак потреба в ньому була перманентною. Серед табору пілсудчиків найрадикальнішу українофільську позицію репрезентували Л. Василевський й Т. Голувко. До травневого замаху 1926 р. вони популяризували свої погляди на шпальтах місячника «Droga» (1922-1937). Пізніше їхньою трибуною, як і для інших політиків цього табору, були варшавські часописи «Nowy Kurier Polski» (1926–1929 рр.; з 1927 р. – під назвою «Ерока») та «Głos Prawdy» (1921-1929). Проте вони не подавали довшеної програми, яка б розв'язувала українське питання у Польщі. До їхніх найтипівіших постулатів належали: перегляд мовних законів 1924 р., впровадження українського шкільництва, створення у Львові державного Українського університету, а згодом – й перенесення з Чехо-Словаччини на Волинь Української сільськогосподарської академії. Також йшлося про потребу приймати українців на державну службу нарівні з поляками.

Найвизначнішу роль у польсько-українському зближенні відіграв заснований 1932 р. ілюстрований місячник (згодом тижневик) «Biuletyn Polsko-Ukraiński» (1932-1938), редагований Владзімежом Бончковським [1–6]. Зрештою, аналогічної лінії дотримувався й кварталник «Wschod», заснований на прохання Міністерства закордонних справ II Речіпосполитої видатним польським інтелектуалом й речником польсько-українського порозуміння Єжи Гедройцем (1906–2000). З 2-го номера видання редагування перейшло до В. Бончковського [7, s. 30].

Владзімеж Бончковський (Włodzimirz; 26.03.1905 – 19.08.2000) – польський публіцист і політолог, україніст. Народився на залізничній станції поблизу озера Байкал (Росія) у родині польського політичного засланиця, педагога за фахом. Закінчив гімназію у Читі. 1921 р. родина перебралася до Харбіна (Маньчжурія), 1925 р. – повернулася до Польщі. Закінчив гуманітарний факультет Варшавського університету (спеціалізація – право, англійська філологія, синологія). З 1930 р. працював у Східному інституті (Instytut Wschodni) у Варшаві. Фахівець з широкого спектру східних проблем II Речіпосполитої, польсько-українських стосунків, російської політики тощо [1].

За пізнішою оцінкою самого ж редактора, «Biuletyn Polsko-Ukraiński» «постав з крові Голувки» й давно вже виплеканої думки, що головним ворогом польської й української незалежності є «імперіалізм Москви – советської Росії» [2, s. 119]. Аналіз змісту цього часопису засвідчує, що його редактор та ближче коло співробітників видання вирішили насамперед впливати на польську публічну опінію, аби переконати її у тому, що українці спроможні бути рівнорядними партнерами у суспільно-політичному житті, а їхній культурний доробок вартий уваги польських освічених верств. Часопис давав можливість пропагувати українську справу й представникам вітчизняної інтелектуальної та політичної еліти й в аутентичній формі – тобто так, як вони самі того забажають. На шпальтах видання виступали люди різних професій і різних політичних поглядів, що далеко не завжди збігалось з інтересами Польської держави. Друкувалися навіть статті деяких оунівців, підписані псевдонімами [8, с. 213].

З відомих у міжвоєнний період особистостей з українського політико-культурного середовища на сторінках «Бюлетеня» виступали С. Баран,

О.-І. Бочковський, П. Ковжун, М. Кордуба, А. Крижанівський, В. Кубійович, Б. Лепкий, Є. Маланюк, Р. Смаль-Стоцький, с. Хруцький, П. Шандрук та ін.

У своїх мемуарах І. Кедрин (у міжвоєнний період співредактор львівського «Діла» (1922–1939) й водночас варшавський кореспондент цього щоденника та пресовий референт (1925–1931) Української Парламентарної Репрезентації) згадував: «У 20-их і 30-их роках були в Польщі одиниці, які дивилися на Україну, як на країну з давньою християнською культурою і природнього союзника Польщі на протимосковському фронті [...]. Я близько співпрацював у Варшаві з отим гуртом польських «білих круків». Я став постійним співробітником «Бюлетину Польсько-українського», що його видавав і редагував Владзімерж Бончковський [...]. Започаткування мною співпраці в тому варшавському журналі дало, мабуть, поштовх багатьом іншим українським діячам писати туди. Це були, щоб назвати тільки деяких: Степан Баран, Павло Лисяк, Павло Ковжун [...], Мирон Кордуба, Сергій Хруцький, Іван Липовецький, Андрій Жук, Дмитро Дорошенко, Володимир Дорошенко [...]. Можна сказати, що всі ті українські статті у польській пресі [...], що весь той труд був даремний, що він не приніс ніякого хісна, бо післяверсальська Польща була собі вірна до кінця свого існування. А проте політика й публіцистика дуже рідко приймають за вказівку для себе: «Це все одно ні до чого не доведе, тому нема чого трудитися». Західня Україна була втлочена в рямці польської держави, і українські люди, які мали почуття відповідальності за долю свого народу, мусили робити все, що було в їх спроможності, щоб долю тому народові облегшити» [9, с. 136-137, 143-144].

За словами того самого І. Кедрина-Рудницького, «Звичайно, писати у польських часописах не було легко – не тільки з уваги на питання доступу туди, як ще більше – на спосіб писання. Писати так, як український громадянин, зокрема український журналіст звик писати в українській газеті для українського читача – було неможливо, бо і цензура була б скреслила і, з погляду доцільності, психологічний підхід до польського читача мусив бути інший. Трудність була в тому, що український автор не міг вирікатися ані свого українського «я», ані теж тієї української тематики, яка його боліла та яку польська сторона примітивізувала, чи просто не визнавала [...]. Трудність була ще більша, що такої специфічної мови і стилю вимагала не тільки загроза від польської цензури, а й від українського націоналістичного табору, страшенне підзорливого, чи будь-хто з «органічного сектора» не «продає» України, дарма що всім нам із того сектора було аж надто добре відомо, що ніхто України купувати не хоче і що неможливо було «промінати державність за автономію», бо ніхто навіть тіні автономії не давав» [9, с. 137–138].

У поляків діяльними дописувачами «Бюлетеня» були, крім головного редактора В. Бончковського, Л. Василевський, Ян Станіслав Лось, брати Олександр і Адольф Бохенські, Ю. Лободовський, Костянтин Симонолевич (молодший), Станіслав і Ян Папроцькі. Саме вони переважно пропагували на сторінках часопису політичну програму, яка закладала основи для перебудови польсько-українських стосунків у дусі конструктивної співпраці. Програма спиралася насамперед на тезі, що слід відкинути намагання національної асиміляції українців. Польська держава натомість має повернути до себе цю суспільність, усуваючи зі своєї політики будь-які елементи, здатні викликати вороже ставлення до Польщі. Конкретно вони домагалися, зокрема, щоби на урядовому рівні було покладено край негації термінів «українець», «український», щоби на публічних спорудах воєводства з компактним українським населенням були двомовні написи, щоби на теренах Східної Галичини й Волині не існувало обмежень щодо української мови, зі шкільних підручників було вилучено зміст, який ображав національні почуття українців, а зі шкільної програми – книжки, котрі принижували українство чи заперечували мужність українських вояків, які боролися за волю вітчизни, й, нарешті, – домагалися вільного використання української національної символіки й офіційного дозволу на виконання патріотичних пісень. Щодо політичних питань, пропонувалося запровадити у місцевому самоврядуванні національні курії з однаковою кількістю мандатів для представників обох націй, а також окремі національні виборчі курії.

У центрі уваги перебували й економічні та освітні проблеми. Пропонувалося спрямувати значні бюджетні кошти на розвиток міст й економіки східного пограниччя, опіку над українськими господарськими організаціями (особливо кооперативними), а також налагодження співпраці між ними та їхніми польськими аналогами шляхом утворення особливих паритетних синдикатів. В освіті передбачалося усунути двомовність у школах, повернути українським гімназіям, що стали державними, статус приватних, відкрити у Львові Український університет тощо [8, с. 214].

Задля розширення соціальної бази видання, для здійснення проголошених колективом «Бюлетеня» ідей 8 червня 1933 р. постало Польсько-українське товариство. Його статут визначав головним завданням об'єднання «працю над поглибленням і розбудовою польсько-українського зближення». Товариство очолив С. Стемповський, до складу правління увійшли В. Бончковський, Я. Голувковна, О. Гурка, Г. Колодзейський, с. Папроцький, В. Римовський, М. Сверховський та

К. Симонолевич. Українська сторона не була представлена у товаристві, хоча чимало представників української інтелігенції ставилося позитивно до польської ініціативи, не виключаючи у майбутньому своєї активної участі у роботі організації. На жаль, політична заангажованість багатьох названих прихильників польсько-українського зближення не сприяла консолідації товариства та його результативній співпраці.

«*Biuletyn Polsko-Ukraiński*» систематично висвітлював перебіг національних процесів у підсоветській Україні й політику Москви у республіці, а відтак належав до кола обов'язкового ознайомлення/ реферування вищих посадовців УССР.

В одній з публікацій 1935 р. редактор «Бюлетеня», заперечуючи закиди в «українофільстві», зауважив, що вважає «українофільство» архаїчним поняттям з доби XIX ст., з'ясувавши натомість власну позицію: «Отже, якби ми все ж таки хотіли визначити себе за допомогою терміна «українофільство», то змушені були б від змісту того поняття відняти ту його частку, що міститься у кінцівці «фільство», а на її місце додати елемент зрозуміння нашого державно-польського інтересу у належному розв'язанні української проблеми у Польщі й загалом у Східній Європі. Ось чим ми є і чим прагнемо залишитися» [10, s. 24].

Мобілізований у серпні 1939 р., напередодні вибуху Другої світової війни, у вересні того ж року В. Бончковський залишив Польщу й до 1941 р. з польським дипломатичним паспортом перебував у Румунії, редагував бюлетень «*Sprawy sowieckie*». Згодом через Туреччину дістався Близького Сходу, працював у представництві II відділу штабу Головнокомандуючого Війська Польського, звідки звільнений як пілсудчик і «ворог Росії» напередодні візиту В. Сікорського до Москви. Працював у Центрі інформації на Близькому Сході, згодом – в Акції Континентальній, готував аналітичні огляди ситуації в СРСР та на Сході.

У листі з Бейрута до Євгена Маланюка (1897-1968) від 10 травня 1950 р., відновлюючи обірване восени 1939 р. спілкування з поетом, В. Бончковський стисло виклав власну воєнну одіссею: «Дорогий і коханий пане Євгенію! Лист Пана надзвичайно мене зворушив й потішив та ранив образами несправджених надій. Напевно, писатимемо один до одного багато, адже, аби заповнити 11-річну пустку, сповнену бурхливих подій, потрібний буде не один лист. Гроші на кореспонденцію маю, цілий час війни був я у досконалій матеріальній ситуації, досконалій, можливо, це занадто, але відносно досконалій. Тим гірше почувався духовно і ... політично. По тій стороні барикади також мали ми власних НКВДистів в англійських та інших одностроях, навіть польських, котрі зробили з мене певного часу ... українця й німецького агента і готували мені місце у концентраційному таборі. Викрутився, між іншим, тим, що принишк» [11].

У перші повоєнні роки В. Бончковський був серед ініціаторів створення в Єрусалимі Інституту Близького й Середнього Сходу «*Reduta*» та його генеральним секретарем [12, s. 99–100]. 1945 р. з'явилася друком брошура В. Бончковського «У джерел польської федераційної ідеї», що у ній автор звернувся до історії Польщі Ягеллонської доби [13]. 1946 р. у тому ж Єрусалимі опублікована, вірогідно, найбільш знана праця В. Бончковського «Росія вчора й сьогодні». Автор у ній доводив, що більшовицька система є послідовним продовженням традицій й орієнтацій російської політичної думки, підсумуванням попереднього історичного досвіду російської експансії [14]. У советологічних колах на Заході «Росія вчора й сьогодні» здобула реноме однієї з найважливіших советологічних праць, була перекладена, між іншим, англійською, турецькою, арабською, скорочений її виклад з'явився друком в Індії. Упродовж 1947–1950 рр. це дослідження було підручником у престижному Національному військовому коледжі (*National War College*) у Вашингтоні [6, s. 21].

1955 р. В. Бончковський переїхав до Сполучених Штатів Америки, працював (до виходу на пенсію 1971 р.) у Бібліотеці Конгресу у Вашингтоні.

На початку 1950-х рр. налагодилося його співробітництво з паризькою «Культурою» Єжи гедройца [15–16]. 1982 р. у паризьких «*Zeszytach historycznych*» з'явилася рецензія В. Бончковського на дослідження польського автора Т. Пьйотркевіча «Українське питання у Польщі у концепціях пілсудчини» (Варшава, 1981) [17]. Рецензія заохотила публіциста до розгорнутого викладу власних поглядів на прометеїстську концепцію Ю. Пілсудського та його однодумців [18].

10 березня 1984 р. у Польському інституті у Нью-Йорку В. Бончковський виступив з невеликою доповіддю на польсько-українській конференції. Невдовзі доповідач розгорнув тези свого виступу у розлогу історико-мемуарну публікацію «Сторінка з історії польсько-українських стосунків: «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*»» [2–4].

В одному з останніх інтерв'ю 15 квітня 1995 р., відповідаючи на запитання кореспондента, яку з власних книжок цінує він найбільше, В. Бончковський відповів: «Направду найбільше тішила

мене публіцистика на шпальтах «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego». Часопис мав власну місію, й праця у тому колективі людей була приємністю. Здавалося нам, що можемо виховувати, чи, принаймні, впливати на взаємні стосунки. Тому те, що писав там, важливе для мене сьогодні» [19, s. 212].

Публіцист був відзначений високими польськими нагородами: II Речіпосполитої – Золотим хрестом Заслуги (Zioty Krzyż Zasługi; 1938) – й наприкінці життя III Речіпосполитої – Офіцерським хрестом ордена Відродження Польщі (Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski; 1994).

В. Бончковський помер 19 серпня 2000 р. у шпиталі у Вашингтоні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рубльов О. С. Бончковський Володимир // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 339;
2. Błeczowski W. Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodlegość: Rocznik. – Nowy York; Londyn. – Т. XIX (1986). – С. 116–129;
3. Błeczowski W. Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodlegość: Rocznik. – Nowy York; Londyn. – т. XXI (1988). – С. 4–31;
4. Błeczowski W. Karta z historii stosunków polsko-ukraińskich: Biuletyn Polsko-Ukraiński // Niepodlegość: Rocznik. – Nowy York; Londyn. – Т. XXIV (1991). – С. 133–148;
5. Kłoczowski J. Jak rozwinąć spór polsko-ukraiński? Publicystyka Włodzimierza Błeczowskiego z lat trzydziestych // Narody i historia / Pod red. A. Rzegockiego. – Kraków, 2000. – С. 207–238;
6. Kłoczowski J., Kowal P. O Włodzimierzu Błeczowskim // Błeczowski W. O wschodnich problemach Polski: Wybór pism. – Kraków, 2000. – С. 7–28;
7. Kowalczyk A.-S. Giedroyc i «Kultura». – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1999. – 314 s.;
8. Степень С. Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // Польсько-українські студії / Республіканська асоц. українознавців; Півд.-сх. наук. ін-т у Перемишлі; Ін-т суспіл. наук АН України; Ін-т історії України АН України; Редкол.: Я. Ісаєвич (голова) та ін. – К.: Либідь, 1993. – Т. 1: Україна – Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість: Матеріали Міжнар. наук. конф., Кам'янець-Подільський, 29–31 трав. 1992 р. – С. 211–222;
9. Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона калина, 1976. – 724 с.;
10. Błeczowski W. Nie jesteśmy ukrainofilami // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1935. – 20 stycznia. – Nr. 3 (90). – С. 23–25;
11. Архів УВАН у США. Лист В. Бончковського до Є. Маланюка, Бейрут, 10 трав. 1950 р.;
12. Habielski R. Życie społeczne i kulturalne emigracji. – Warszawa, 1999. – 237 s.;
13. Błeczowski W. U czołach polskiej idei federacyjnej. – Jeruzolima, 1945. – 32 s.;
14. Błeczowski W. Rosja wczoraj i dziś: Studium historyczno-polityczne. – Jeruzolima, 1946. – X, 245 s.;
15. Błeczowski W. Sprawa ukraińska // Kultura (Paryż). – 1952. – № 7/8 (57/58);
16. Błeczowski W. Józef Stalin // Kultura. – 1953. – Nr. 4 (66). – С. 17–24;
17. Błeczowski W. Najnowsza praca o stosunkach polsko-ukraińskich: [Piotrkiewicz Teofil. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piśmudczyń, 1926–1930. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1981. – 165 s. Nakład 500 egz.] // Zeszyty historyczne / Instytut literacki (Paryż). – 1982. – Z. 59. – С. 221–229;
18. Błeczowski W. Prometeizm na tle epoki: Wybrane fragmenty z historii ruchu // Niepodlegość: Czasopismo poświęcone najnowszym dziejom Polski / Instytut Józefa Piłsudskiego poświęcony badaniu najnowszej historii Polski. – Nowy Jork – Londyn, 1984. – Т. XVII (po wznowieniu). – С. 28–54;
19. Cisek J. Benefis polityki federacyjnej: Rozmowa z Włodzimierzem Błeczowskim // Błeczowski W. O wschodnich problemach Polski: Wybór pism. – Kraków, 2000. – С. 209–213.

І.М. Шугальова

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (КІНЕЦЬ 50-Х - ПОЧАТОК 60-Х РР. ХІХ СТ.)

Ліберальні перетворення 60-70-х рр. ХІХ ст. в Російській імперії, до складу якої входила і більша частина українських земель, відомі в історіографії під назвою буржуазних. Вони мали істотні наслідки не лише у світській, а й у церковній площинах. Порівняння світської та церковної історії виявляє істотний вплив позацерковних чинників на організацію духовного управління. У низці випадків цей вплив настільки значний, що своїми результатами помітно перевершує зміни, спричинені внутрішньоцерковною еволюцією: прихід до влади нового імператора Олександра II в 1855 р.; оголошення в країні курсу на реформування всієї системи; польське повстання, що торкнулося Правобережної України; позначились на релігійному житті настільки істотно, що наслідки давалися взнаки до кінця століття.

Узагальнюючий, хоч і не завжди об'єктивний, огляд церковних подій кінця 50-х–70-х рр. ХІХ ст. зроблено їх сучасником О. Папковим [1; 2]. З 80-х рр. ХІХ ст. дослідження церковних реформ попереднього десятиліття поступово зводилось нанівець: нові події заступали собою не завжди успішні перетворення в духовному середовищі. Дослідники радянської доби мало торкали церковних подій ХІХ ст., надаючи пріоритету стародавній або новітній релігійній історії. В останнє десятиліття ХХ ст. з'явилося чимало нових досліджень, автори яких прагнули до всеохоплюючого висвітлення розвитку РПЦ в ХІХ ст. Зокрема, позиції православного духовенства в суспільному житті України